

ДОГМАТИЗМ ЯК РІЗНОВИДНІСТЬ МЕТАФІЗИЧНОГО МЕТОДУ ПІЗНАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙСНОСТІ

У нашій філософській літературі термін «догматизм» вживається у двох значеннях: догматизм як різновидність метафізичного методу пізнання і догматизм як один з опортуністичних напрямів у комуністичному і робітничому русі. У загальних рисах догматизм у комуністичному та робітничому русі — це наслідування тій чи іншій букві вчення Маркса, Енгельса, Леніна на шкоду суті марксизму. Коли ж мова йде про догматизм як різновидність метафізичного методу пізнання, то мають на увазі його антидіалектичний, однобічний підхід до оцінки істинності наших знань.

Разом з тим догматизм — явище соціальне. Він виник у той час, коли суспільство поділилося на класи, коли відбувся поділ праці на розумову та фізичну. В умовах буржуазного суспільства догматизм служить виправданню існування приватної власності, обґрунтуванню положення про «непохитність» капіталістичного ладу.

Соціальна роль догматизму завжди була реакційною. Наприкінці XIX — на початку XX ст. консерватизм у догматизмі одержав свідомо виражену форму, теоретично розроблену й аргументовану.

Догматизм проявляється і в перехідний період від капіталізму до соціалізму, і в умовах будівництва комунізму, оскільки на цих етапах комуністичного будівництва ще повністю не ліквідовані ті об'єктивні та суб'єктивні причини, що можуть привести до перетворення догматизму з гносеологічної можливості в дійсність.

В умовах соціалізму ще мають місце деякі «родимі плями» капіталізму, ще є матеріальні труднощі і суперечності в суспільному житті. На основі ліквідації приватної власності й експлуатації людини людиною соціалізм усунув антагонізм між розумовою і фізичною працею. Але розвиток продуктивних сил ще не досяг рівня, який дозволив би повністю подолати відмінності між ними.

Рамки даної статті не дозволяють детально розглянути соціальну основу виникнення догматизму, і тому ми говоритимемо лише про гносеологічні корені догматизму і, насамперед, з'ясу-

ємо діалектико-матеріалістичне і догматичне розуміння істини.

У нашій літературі багато говориться про гносеологічні корені ідеалізму, але часто обминається питання про гносеологічні корені догматизму¹.

Хоч догматизм має спільну з ідеалізмом гносеологічну основу, але між ними існує принципова відмінність. Гносеологічною основою як догматизму, так і ідеалізму є відліт (відхід) думки від дійсності (практики), а також історична обмеженість пізнання на кожному певному етапі розвитку суспільства. Ідеалізм і догматизм, маючи спільні гносеологічні джерела виникнення, акцентують увагу на різних сторонах процесу пізнання. Якщо ідеалізм абсолютизує активну, творчу діяльність, що випереджає дійсність, то догматизм, навпаки,—консервативну, пасивну її сторону як результат відставання свідомості від дійсності, що розвивається. Абсолютизація активної, творчої діяльності, що випереджає свідомість, призводить у процесі пізнання до ідеалістичного розуміння основного питання філософії, а роздмухування другої її сторони — до точки зору про незмінність наших знань про світ, про те, що світ дійсно є таким, яким ми його сприймаємо або конструємо у своєму розумі. Властива догматизмові закостенілість понять і термінів перетворення будь-якої правильної тези у «вічну» істину, сліпе схилення перед раніш визнаними теоріями, боязнь ломки старих теорій або окремих їх положень і уявлень може служити прямим шляхом до ідеалізму. У свою чергу, в підсумку свого розвитку ідеалізм завжди догматичний. Наприклад, якщо принципи філософії Гегеля мали діалектичний характер, то його ідеалістична система була явно догматичною.

Догматизм може виникнути і на матеріалістичному ґрунті. Так трапилося з матеріалістами, які в ХІХ ст. виступали з позицій механіцизму і метафізики. Але треба відзначити, що не всяка метафізика є догматизм. Метафізичний метод був виправданим на певному етапі розвитку суспільства, але як однобічний і обмежений він перевершений і подоланий діалектико-мате-

¹ Ї окремих філософських монографіях, брошурах і статтях автори торкаються питання про сутність догматизму, його соціальні і гносеологічні корені, але, як правило, розглядаються лише окремі аспекти цієї проблеми: А. Б у т е н к о. Основные черты современного ревизионизма. М., Госполитиздат, 1959, стр. 28—35; А. В и с л о б о к о в. Марксистская диалектика и современный механицизм. М., 1962, стр. 200—201, 228—229; Н. И р и б а ж а к о в. Современные критики марксизма. М., ИЛ, 1962 (раздел «Марксизм и догматизм»); В. К о в а л г и н. Марксистская философия против идеализма и метафизики. Минск, 1961 (раздел «Марксистская философия за конкретно-исторический подход, против догматизма и начетничества»); Д. К а н т и м и р о в. Борьба В. И. Ленина против идеализма и метафизики в теории познания. Алма-Ата, 1963 (гл. 11, § 3—«Диалектика объективной, абсолютной и относительной истины и критика догматизма», гл. 3—«Значение ленинской теории отражения в борьбе против современной буржуазной философии, ревизионизма и догматизма»).

ріалістичним методом пізнання. За наших часів догматизм — це вперта в своїй односторонності метафізика. Метафізичне розуміння розвитку, оцінки істинності наших знань стало теоретичною основою догматизму в нових конкретно-історичних умовах.

Як же розуміють принцип розвитку в нових історичних умовах люди, які мислять метафізично? Чому антидіалектичне, метафізичне розуміння розвитку веде до догматизації теоретичних положень, поглядів тощо?

Відповісти на ці запитання — значить показати відмінність між діалектико-матеріалістичним і догматичним, в основі своїй метафізичним принципами розвитку.

У фрагменті «До питання про діалектику» В. І. Ленін показує протилежність діалектики і метафізики в теорії розвитку. Він пише: «Дві основні (або дві можливі? або дві в історії спостережувані?) концепції розвитку (еволюції) є: розвиток як зменшення і збільшення, як повторення і розвиток, як єдність протилежностей (роздвоєння єдиного на взаємовиключаючі протилежності і взаємовідношення між ними)» [4, 346].

Тут В. І. Ленін розглядає діалектичний розвиток як суперечливий процес, як єдність і боротьбу протилежностей, а метафізичний розвиток — як безперервний процес, без стрибків, що в дійсності становлять вузлові моменти переходу від старого якісного стану до нового.

Величезна заслуга Маркса й Енгельса полягає в тому, що вони відкрили діалектичні закони зміни і розвитку, які діють в реальних процесах матеріального світу: одночасно це було відкриттям діалектичного методу наукового пізнання, що веде до перетворення об'єктивної дійсності.

Догматики не можуть пояснити і правильно застосувати в процесі пізнання об'єктивної дійсності основні закони матеріалістичної діалектики: закон єдності і боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, а також основні категорії матеріалістичної діалектики, що становлять суть марксистського розуміння розвитку. Наприклад, метафізично розглядаючи протилежності як такі, що виключають одна одну, що цілком відокремлені і застигли, вони абсолютизують теорію, відриваючи її від практики, в якій постійно відбуваються зміни, відривають абсолютну істину від відносної, загальне від особливого, форму від змісту та ін. Підкреслюючи кількісні зміни дійсності, вони абсолютизують момент сталості, рівноваги, момент спокою, не розуміючи, що спокій — це важливий момент абсолютного руху, розвитку предметів і явищ об'єктивного світу. Розглядаючи категорії кількості й якості як абсолютно протилежні, вони по суті заперечують народження нового, не розуміючи діалектичного переходу від одного якісного стану до іншого, безсилі виділити момент стрибка — перерви поступовості в розвитку. Догматики заперечують поступовий ха-

рактер цього розвитку, необхідність змін, наступність етапів, ступенів об'єктивного світу і пізнання, що характеризується законом заперечення заперечення. Тому вони не можуть помітити того нового, що виникає в об'єктивній дійсності і має майбутнє. Виступаючи проти цього нового, хапаючись за старе, догматики гальмують прогресивний розвиток, стаючи, таким чином, об'єктивно реакційною силою.

Отже, однобічне розуміння розвитку, абсолютизація якоїсь однієї сторони процесу пізнання неминуче веде людей до догматизму. Опинившись у лоні догматизму, вони не почувають потреби замінити старе, віджило новим, а відстоюють старі тези, теорії, погляди, що були істинними в інших історичних умовах і втратили свою істинність у результаті зміни дійсності. Тому в питанні про істину найяскравіше розкриваються гносеологічні корені догматизму.

Діалектико-матеріалістичне розуміння істини цілком протилежне догматичному. Діалектичний матеріалізм у розумінні істини виходить з визнання існування зовнішнього світу та його пізнаваності.

Обґрунтування діалектико-матеріалістичного погляду на істину найбільш чітко і повно зроблене В. І. Леніним у праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм». Розглядаючи питання, що таке об'єктивна істина, співвідношення абсолютної і відносної істини, підкреслюючи, що практика є критерієм істинності наших знань про навколишню дійсність, В. І. Ленін відзначає, що об'єктивна істина — це такий зміст людських уявлень, «який не залежить від суб'єкта, не залежить ні від людини, ні від людства» [1, 105].

У проблемі істини основне питання — це відношення суб'єкта, який пізнає, до об'єкта, що пізнається. Помилковим є визнання як того, що істина суб'єктивна, так і того, що вона об'єктивна, подібно до матеріального предмета. Істина — це певне знання предмета. Вона містить у собі момент як суб'єктивного, так і об'єктивного. Виступаючи як єдність протилежностей (суб'єктивного й об'єктивного), істина є суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності. Об'єктивна матеріальна дійсність визначає зміст усякої істини. Свідомість же як відображення цієї матеріальної дійсності прагне найповніше, найглибше охопити і відобразити всю багатогранність матеріального світу. Саме тому істина ніколи не буває чимсь назавжди даним і завершеним, а являє собою діалектичний процес співвідношення суб'єкта з об'єктивною дійсністю.

Не тільки пізнання істини, але й сама істина не є чимсь раз і назавжди даним, незмінним. Істина також підлягає перегляду внаслідок нескінченного процесу змінювання матеріального світу. І в цьому розумінні істина сама повинна розглядатись як

процес. Нерозуміння істини як процесу призводить людей, що метафізично мислять, до того, що вони в умовах об'єктивної дійсності, в якій відбуваються революційні, стрибкоподібні зміни, залишаються на старих позиціях, впадають у догматизм. Це відбувається тому, що вони нездатні дати правильну відповідь на запитання: «Що є істиною в нових конкретних умовах?» Погляд на істину, як на щось статичне, раз назавжди дане, пояснюється тим, що догматики не розуміють діалектичного співвідношення релятивного й абсолютного в істині. Вони протиставляють абсолютне — відносному, акцентуючи увагу на абсолютному.

Категорії абсолютного й відносного в застосуванні до питання про істину характеризують ступінь наближення (відповідності, точності, повноти) наших знань до об'єктивної дійсності. Можливість істини, її відносний характер у кожному конкретному випадку не є запереченням абсолютної істини. Абсолютна істина досягається в процесі розвитку, в процесі вдосконалення наших знань. Абсолютність істини означає не що інше, як об'єктивність знання.

Якщо істина об'єктивна (а об'єктивність її означає й абсолютність), то чи можна вважати, що існує межа в пізнанні і що істина в такому разі — його остання інстанція? На це запитання діалектичний матеріалізм відповідає негативно. Він розглядає істину як процес і тому заперечує існування безумовної істини. Тільки догматики розглядають істину як незмінну, застиглу, як раз назавжди дану. Вони виступають проти перегляду істини, особливо в тих випадках, коли мова йде про теорії, засади, погляди, істинні у своїй основі, але які вимагають уточнення внаслідок зміни умов життя та діяльності людей, в результаті безперервного розвитку науки, техніки тощо.

Таким чином, на відміну від догматизму, діалектичний матеріалізм не заперечує відносної істини. Люди не можуть пізнати світ одразу повністю і назавжди. Як нескінченний самий об'єкт пізнання, так нескінченне і пізнання об'єкта. Суперечності між обмеженістю наших знань і можливостями необмеженого пізнання дійсності розв'язуються в нескінченній зміні поколінь. Якщо пізнавальні можливості однієї людини завжди обмежені, то всього людства — невичерпні.

Отже, розгляд істини як єдності протилежностей (релятивна й абсолютна істина) застерігає від помилок догматизму в пізнанні.

Істина як єдність протилежностей є методом пізнання тому, що вона — не фіксація досягнутого знання, а рух, спрямування, тенденція до повнішого пізнання об'єктивної дійсності. У своєму розвитку істина творча за характером.

Діалектичний зв'язок відносності й абсолютності істини ще повніше виявляється в конкретності істини. Конкретне відобра-

ження дійсності в мисленні — істина. В процесі пізнання поступово відкриваються різні сторони дійсності. Сукупність відображення всіх сторін дійсності і створює істину.

Виділення та абсолютизація якоїсь однієї сторони об'єктивної дійсності в процесі абстрагування неминує веде до огрублення, омертвіння цієї дійсності в мисленні. Але було б помилково твердити, що істини абстрактні через те, що дійсність розуміється нами однобічно. Ні, істина — це єдність суперечливих сторін абстрактного і конкретного. Значить, конкретна істина і відносна, і абсолютна. Нерозуміння діалектичної єдності протилежностей: абсолютного й відносного, абстрактного й конкретного тощо веде до ігнорування необхідності враховувати місце і час, ігнорування принципу конкретно-історичного підходу до оцінки істинності наших знань.

В. І. Ленін надавав великого значення питанню про залежність явищ від умов, місця і часу. Він, зокрема, писав про марксизм: «Весь дух марксизму, вся його система вимагає, щоб кожне положення розглядати тільки (а) історично; (б) тільки в зв'язку з іншим; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії» [3, 200].

Ця вимога діалектичного матеріалізму має величезне значення не лише з точки зору теорії, але й практики. Ігнорування цього принципу веде до догматизму, що виявляється в механічному перенесенні питань теорії і практики, сформульованих для одних умов, в інші конкретно-історичні умови.

У наш час ця сторона марксистсько-ленінської діалектики має особливе значення тому, що рух історії ще більш прискорився. Розв'язання життєво важливих питань у великій мірі залежить від уміння підходити до них конкретно-історично, без шаблону, від уміння відмовитись від деяких положень, які вважались непохитними догмами.

Основною вимогою правильного врахування конкретно-історичних умов має бути суворе дотримання принципу єдності теорії та практики. У пізнанні об'єктивної дійсності однаково шкідливі як надмірний відрив теорії від практики, так і вузький практицизм. І те й інше може привести до догматизму. Проте характернішим для догматизму є відрив теорії від практики. Догматики, недооцінюючи те, що діалектична єдність та боротьба протилежностей є джерелом і рушійною силою розвитку і теорії, і практики, не можуть зрозуміти суперечливого характеру останніх. Єдино правильну відповідь про співвідношення теорії і практики має марксистська філософія. Марксизм показав, що матеріальна, практична діяльність людей відіграє вирішальну роль у житті суспільства. Діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість категорій теорії і практики виявляється в тому, що всяка наукова теорія виростає на основі практики і практичних потреб людей. «Практика,— писав Ленін,— вища за (те-

оретичне) пізнання, бо вона має не тільки достоїнство загальності, але й безпосередньої дійсності» [4, 197].

В. І. Ленін наполегливо підкреслював єдність теорії і практики в теорії пізнання, бо в результаті досягається об'єктивна істина, що відбиває діалектику об'єктивної дійсності. В. І. Ленін гносеологічно обґрунтував необхідність свідомого поєднання теорії і практики. «Пізнання...— писав він,— знаходить перед собою істинно суще як незалежну від суб'єктивних думок (*setzen*) наявну дійсність. (Це чистий матеріалізм!). Воля людини, її практика, сама перешкоджає досягненню своєї мети... тим, що відокремлює себе від пізнання і не визнає зовнішньої дійсності за істинно-суще (за об'єктивну істину). Необхідне з'єднання пізнання і практики» [4, 200].

Таким чином, теорія і практика нерозривно пов'язані між собою; теоретичне знаходить у практичному своє матеріальне втілення. Як указував В. І. Ленін, хоч мислення (теоретичне) пов'язане з практикою і зумовлене нею, проте в своєму русі воно відносно самостійне. Мислення може за певних соціальних умов відійти від практики. Цей відхід думки від дійсності (практики) приводить до того, що мислення залишається всередині самого себе, розглядаючи свій рух абсолютно самостійним і незалежним від об'єктивного світу і практичної діяльності. Такий відрив теорії (теоретичного мислення) від практичної діяльності веде до догматизації теорії, до викривлення процесу пізнання. Пізнання як єдність теоретичного і практичного мислення виражене В. І. Леніним у його формулі: «Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики — такий є діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності» [4, 157].

Практика не тільки становить основу виникнення теорії, є метою, для якої створюється теорія, але разом з тим вона є і критерієм істинності теорії. Питання істини в даних конкретно-історичних умовах вирішує практика. Вважаючи практику найвищим і головним критерієм істини, марксизм-ленінізм не твердить, що практика є абсолютним критерієм істини. Ось пояснення цього положення В. І. Леніним: «Точка зору життя, практики повинна бути першою і основною точкою зору теорії пізнання. І вона приводить неминуче до матеріалізму, відкидаючи з порога безконечні вигадки професорської схоластики. Звичайно, при цьому не треба забувати, що критерій практики ніколи не може по самій суті справи підтвердити або спростувати повністю будь-яке людське уявлення. Цей критерій теж настільки «невизначений», щоб не дозволяти знанням людини перетворитися в «абсолют», і в той же час настільки визначений, щоб вести нещадну боротьбу з усіма різновидностями ідеалізму й агностицизму. Якщо те, що підтверджує наша практика, є єдина, остання, об'єктивна істина,— то звідси випливає визнання єдиним

шляхом до цієї істини шляху науки, яка стоїть на матеріалістичній точці зору» [1, 124].

Відносність критерію істини полягає в тому, що практика в кожний даний момент — історично обмежена. З розвитком практики виявляються такі властивості предмета, явища, на які не зважали в існуючій теорії. Виникає суперечність між старою теорією і новими фактами, одержаними практикою. Стара теорія перестає задовольняти практику, вона замінюється новою теорією. Догматики ж не враховують того, що практика не стоїть на місці, а безперервно розвивається; значить, і критерій істини — практика — не є метафізично застиглим, незмінним. Відрив від практики веде до застою думки, до догматичного переживання давніх висновків.

Обґрунтовуючи єдність теорії і практики, класики марксизму-ленінізму вказували, що коли кожний теоретичний висновок буде погоджений з практичними результатами, то жодному з проявів догматизму не знайдеться місця. Всякий раніше сформульований висновок має бути переглянутим і при необхідності заміненим новим, якщо він перестає відповідати конкретно-історичним умовам і новим практичним завданням: «Марксист,— писав Ленін,— повинен враховувати живе життя, точні факти дійсності, а не продовжувати чіплятися за теорію вчорашнього дня, що, як усяка теорія, в кращому разі лише намічає основне, загальне, лише *наближається* до охоплення складності життя» [2, 25].

Догматизм може проявлятися не тільки у відриві теорії від практики, а й у консервації старої практики. В. І. Ленін називав це «вузьким практицизмом». Вузький практицизм має місце в науці, виробництві, в різних сферах суспільної діяльності людей. Якщо теоретично доведені, а практикою підтверджені те чи інше положення або теорія, то ця стара, теоретично обґрунтована практика може стати перешкодою на шляху дальшого розвитку. Наприклад, введення в 1955 р. нового порядку планування, в основу якого покладене поєднання державного керівництва з творчою активністю колгоспників, робітників радгоспів і спеціалістів сільського господарства, відбувалось через подолання старої практики шаблонного планування виробництва зверху, коли господарствам нав'язувались плани по посівних площах і врожайності сільськогосподарських культур, поголів'я худоби та його продуктивності, тобто наказовим порядком регламентувалась уся робота. Стара практика підтримується консерваторами, людьми малоініціативними, і це створює ґрунт для виникнення вузького практицизму і догматизму.

Тому необхідно вести вперту боротьбу і проти відриву теорії від практики, і проти застарілої практики, яка в нових умовах гальмує прогрес.

Нарешті, необхідно відзначити, що догматизм — це різно-

видність метафізичного способу мислення, а в пізнанні об'єктивної дійсності він виступає як різновидність метафізичного методу пізнання. Догматизм — це застигла у своїй однобічності метафізика. Догматики, заперечуючи діалектико-матеріалістичний принцип розвитку, неспроможні правильно розв'язати питання, що є істиною в даних історичних умовах.

У найзагальнішому вигляді догматизм можна визначити як різновидність метафізичного методу пізнання об'єктивної дійсності, що полягає в сприйнятті тієї чи іншої тези або вчення як завершеної істини, незалежно від конкретно-історичних умов. Догматизм виникає там і тоді, де і коли є певні соціально-економічні умови перетворення його з можливості на дійсність.

Створення соціально-економічних умов, що виключали б можливість прояву догматизму в суспільній і індивідуальній свідомості, відбувається в період будівництва комунізму і завершиться у розвинутому комуністичному суспільстві.

Комунізм знаменує собою повний розквіт особистості, вільної від передсудів і помилок, властивих їй при всіх попередніх суспільно-економічних формаціях.

Краткое содержание

В нашей философской литературе много говорится о гносеологических корнях идеализма, но зачастую не упоминается о гносеологических корнях догматизма.

Отлет (отход) мысли от действительности (практики), а также историческая ограниченность познания на каждом определенном этапе развития являются общей гносеологической основой возникновения как идеализма, так и догматизма. Однако между идеализмом и догматизмом есть принципиальное различие: они акцентируют внимание на различных сторонах процесса познания и отвечают на разные вопросы. Если идеализм отвечает на вопрос, что первично, материя или сознание, то догматизм пытается дать ответ, что истинно в данных конкретно-исторических условиях.

Диалектико-материалистическое понимание истины прямо противоположное догматическому. Догматики в решении этого вопроса исходят из метафизического понимания процесса развития. Поэтому догматизм следует рассматривать как разновидность метафизического метода познания, возникающую при определенных социально-экономических условиях.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори. Т. 14.
2. В. І. Ленін. Твори. Т. 24.
3. В. І. Ленін. Твори. Т. 35.
4. В. І. Ленін. Твори. Т. 38.